

**До нас прийшла війна. Життя і
смерть в Україні. До нас
прийшла війна. Життя і
смерть в Україні**

КУПИТИ

Про книгу

Коли я хочу знати, що відбувається в Україні, я передусім звертаюся до репортажів Кріса Міллера. Незалежно від того, ідеться про останню інформацію з передової лінії війни Росії проти України, глибокий аналіз політичних маневрів у Києві чи розуміння, що думає про поточні події середньостати стичний українець, Міллер завжди в курсі. Тепер у своїй захопливій книжці «До нас прийшла війна» цей видатний експерт із регіону висвітлює нам останні 12 років, розповідаючи про історію, культуру та контекст, аби допомогти зрозуміти, де перебуває Україна.

**ДО
НАС**

**Життя і смерть
в Україні**

**ПРИЙШЛА
ВІЙНА**

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ
ФАБУЛА
#PRO

КРІСТОФЕР МІЛЛЕР

*Брі, моєму коханню та партнерці в усьому.
Моїм батькам, чиї настанови й підтримка мають для мене величезне
значення.
Моїм хоробрим українським друзям, які виявляли мені свою
гостинність і надихали мене.*

Пекло порожнє, і всі дияволи тут.

Вільям Шекспір «Буря»

Борітеся — поборете!

Тарас Шевченко «Кавказ»

Від автора

Я давно хотів написати книжку про Україну, але не таку. Коли ви її прочитаєте, то, як мені здається, зрозумієте, що я маю на увазі.

Це не підручник з історії, але на початку я навів коротеньку хронологію важливих історичних подій, що забезпечить корисний для читача контекст. Моя книжка — це збірка історій про людей і події, які змінили хід української та навіть світової історії. А також розповідь про мій досвід перебування в Україні. Усе це — правда. Лише імена деяких людей було змінено чи опущено, коли тема є особливо делікатною або на прохання цих осіб із міркувань безпеки.

Під час написання я схилився до деяких стилістичних рішень, на які важливо звернути увагу. Я використовував українську транслітерацію в більшості випадків, коли йдеться про українців і місцеві топоніми. Я використовував російську транслітерацію або альтернативне написання імен лише тоді, коли людина наполягала на цьому, а ще у випадках, коли згадував польових командирів або посадовців українського походження, які пішли служити до маріонеткових урядів чи воєнізованих формувань проросійських сепаратистів у Криму чи на сході України. Столиця України — Київ, а не Кієв. Одеса замінила раніше заведене написання «Одесса». У рамках декомунізації, що триває в Україні з 2014 року, було перейменовано сотні, якщо не тисячі, міст, містечок і сіл по всій державі. Здебільшого я використовував назви, які існували під час подій, описаних у книжці. Наприклад, Артемівськ — це попередня назва міста Бахмут, яку місцеві мешканці використовували до 2016 року, коли її було юридично змінено. Те саме стосується сусіднього села Красне, яке тепер називається Іванівське. У книжці є ще кілька подібних

прикладів, але щойно згадані населені пункти є особливо важливими, оскільки кілька розділів присвячено подіям, що відбувалися саме там.

Ви помітите, що існує певний розрив у подіях, що відбувалися протягом 2015–2022 років. На цей час припадає трансформаційний період в історії України, протягом якого вона зробила багато для того, щоби стати на європейський шлях розвитку та вирватися з-під влади Росії, хоча Кремль продовжував намагатися дестабілізувати ситуацію в країні. Але для детального опису багатьох складних подій того періоду знадобилися б десятки, якщо не сотні сторінок. Мені просто не вистачило б місця, на яке вони заслуговують. У цій книжці я не зможу розповісти вам про них докладно.

Короткий огляд історії України

IX–XI століття — заснування та розвиток Русі, першої великої східно-слов'янської держави. Її політичний центр розташовувався в місті Києві, що на річці Дніпрі. У цей час не існувало ні України, ні Росії, а на місці Москви були ліси.

XI століття — Русь досягає свого розквіту за часів Ярослава Мудрого, а Київ стає одним із політичних і культурних центрів Європи.

XII–XVIII століття — різні іноземні держави вторгаються та захоплюють частини країни. Русь припиняє існувати як держава.

XVII–XVIII століття — виникає ідея самостійної української нації та українства.

XVIII–XIX століття — Російська імперія захоплює більшу частину України. Українська інтелігенція виступає проти імперського правління. Росія придушує українську мову та культуру.

1917 рік — Україна бореться за звільнення від російського панування на тлі російської революції та подальшого розпаду Російської імперії.

1918–1919 роки — Україна проголошує незалежність, але в країні панує хаос. Різні сепаратистські утворення змагаються за контроль над окремими територіями або всією Україною.

1919 рік — Україна стає Українською Радянською Соціалістичною Республікою.

1922 рік — УРСР стає частиною Радянського Союзу.

1932–1933 роки — мільйони українців помирають від штучного голоду, відомого в Україні як Голодомор, організованого Йосипом Сталіним під час його кампанії колективізації.

1941–1944 роки — нацистські війська вторгаються та окупувають Україну, яка зазнає жахливих руйнувань і звірств. Мільйони людей гинуть у боротьбі з військами Адольфа Гітлера. Серед загиблих — приблизно 1,5 млн євреїв.

1954 рік — передача Кримської області РРФСР до складу УРСР на підставі указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року.

1990 рік — у жовтні в Києві спалахує Революція на граніті. Українська молодь протестує проти того, щоб Україна залишалась у складі Радянського Союзу.

24 серпня 1991 року — Україна проголошує незалежність. Радянський Союз розпадається. Розпад СРСР офіційно завершується в грудні.

Червень-липень 1994 року — відбуваються президентські вибори, на яких колишній прем'єр-міністр Леонід Кучма перемагає чинного президента Леоніда Кравчука. Перша мирна передача політичної влади в незалежній Україні.

5 грудня 1994 року — Будапештський меморандум про гарантії безпеки. Меморандум заборонив Російській Федерації, Великій Британії та Сполученим Штатам погрожувати або застосовувати військову силу чи економічний примус проти України, Білорусі та Казахстану, «окрім як із метою самооборони або в інший спосіб відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй».

Листопад 2004-го — січень 2005-го — українці заповнили київський майдан Незалежності, протестуючи проти корупції та фальсифікації президентських виборів на користь проросійськи налаштованого Віктора Януковича. Протести переростають у Помаранчеву революцію. Фальсифіковані вибори скасовуються, і президентом зрештою стає Віктор Ющенко.

Січень-лютий 2010 року — розчаровані відсутністю прогресу та роками міжусобних чвар, українці голосують проти Ющенка, який зазнає поразки в першому турі президентських виборів. Янукович перемагає та стає президентом після вільного й чесно проведеного другого туру голосування.

Листопад 2013-го — лютий 2014-го — українці виходять на Майдан на знак протесту проти відмови Януковича підписати угоду про вільну торгівлю з Європейським Союзом, вимагають, щоб Україна приєдналася до Європейського Союзу та стала частиною Європи. Вони чинять спротив російському тиску, спрямованому на формування тісніших зв'язків з Російською Федерацією. Янукович спрямовує проти мирних демонстрантів сили безпеки, що спричиняє криваву бійню, яка призводить до загибелі понад сотні протестувальників, які згодом стануть відомі як Небесна Сотня.

21 лютого 2014 року — Янукович тікає з Києва до Росії, а український парламент офіційно усуває його від влади.

Кінець лютого — березень 2014-го — Путін віддає наказ про таємне військове вторгнення на український Кримський півострів. Російські війська у формі без розпізнавальних знаків, відомі як «зелені чоловічки», штурмують українські військові частини, захоплюють урядові будівлі й аеропорти півострова, затримують проукраїнських активістів.

16 березня 2014 року — Росія проводить фіктивний «референдум» у Криму, стверджуючи, що майже 97 % виборців проголосували за приєднання до Російської Федерації. Україна та її західні союзники засуджують нелегітимне голосування.

17 березня 2014 року — Путін підписує указ про визнання Криму «суверенною та незалежною державою».

21 березня 2014 року — Путін підписує договір про визнання Криму частиною Російської Федерації. Насильницьку анексію Криму здійснено. Україна та міжнародна спільнота засуджують цей крок.

Квітень 2014 року — російські війська таємно вторгаються в Донецьку та Луганську області на сході України, відомі як Донбас, використовуючи війська, спецпідрозділи та розвідників для розпалювання проросійського сепаратистського повстання. Тисячі незадоволених місцевих жителів, які не підтримали Євромайдану та Революції гідності, приєднуються до них, створюючи враження нібито народного повстання в стилі Майдану.

11 травня 2014 року — проросійська маріонеткова влада проводить фіктивні референдуми та проголошує так звані «Донецьку народну республіку» та «Луганську народну республіку» незалежними, що закріплює контроль Росії над регіоном і його окупацію.

Червень 2014 року — створено групу «нормандського формату» для ведення переговорів щодо врегулювання конфлікту. До неї увійшли лідери України, Франції, Німеччини та Росії. Перша зустріч відбулася під час заходів, присвячених 70-й річниці висадки союзників у Нормандії в день Д. Загалом протягом 2014–2016 років було проведено п'ять зустрічей.

8 червня 2014 року — з метою сприяння дипломатичному врегулюванню війни на Донбасі створено Тристоронню контактну групу з мирного врегулювання ситуації на Сході України, що складалася з представників України, Росії та Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Вересень 2014 року — підписано Мінський протокол (Мінськ-1), що значно зменшує інтенсивність бойових дій у зоні конфлікту на Донбасі. Переговори щодо досягнення цієї угоди проходять у Мінську, столиці Білорусі.

Лютий 2015 року — підписано Комплекс заходів із виконання Мінських угод, який зазвичай називають Мінськ-2, але Росія так і не почала його виконувати.

2016–2021 роки — війна Росії в Україні триває на сході країни. Переговори між лідерами України, Росії, Франції та Німеччини не призводять до укладення мирної угоди. Сполучені Штати збільшують

підтримку України та її збройних сил. Росія посилює тиск на Україну, використовуючи кібервійну й економічний тиск та здійснюючи хвилю вбивств своїх опонентів і тих, кого вважає зрадниками. Тим часом прозахідний уряд України намагається провести реформи й викоринити корупцію. Українське суспільство віддаляється від Росії, українська культура починає процвітати, а покоління українців, народжених у часи незалежності, досягає повноліття.

Квітень 2021-го — січень 2022-го — Росія зосереджує війська та військову техніку вздовж українського кордону на півночі, півдні та сході, а також у Білорусі й окупованому Криму. Розвідка США оцінює загальну чисельність російських військових сил від 150000 до 200000 осіб і попереджає про «неминуче» вторгнення. Президент України Зеленський применшує загрозу та каже президенту Джо Байдену, що такі слова можуть викликати паніку в Україні.

21 лютого 2022 року — Путін визнає «незалежність» підтримуваних Росією з 2014 року так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» — і не лише в межах окупованих районів, але й включно з підконтрольною Україні територією цих двох областей.

24 лютого 2022 року — Путін розпочинає повномасштабне вторгнення в Україну. У ході комбінованого наступу здійснено удари крилатими ракетами та штурм сухопутними військами з території Росії, Білорусі та окупованого Криму. Російський напад спричинив найбільшу з часів Другої світової війни кризу біженців в Європі. Приблизно 6 млн українців покинули країну, а ще понад 7 млн стали внутрішньо переміщеними особами.

Пролог

«Спеціальна воєнна операція»

*Краматорськ, Схід України,
24 лютого 2022 року*

Текстове повідомлення пронизливо дзенькнуло в темряві. Було 4:36 ранку, але я не спав, лежав, повністю одягнений, на ліжку у своєму позбавленому доброго смаку номері на п'ятому поверсі готелю «Краматорськ» в однойменному місті, розташованому в північній частині Донецької області, на Сході України. На мене дивилися очі намальованої олійними фарбами хтивої оголеної дівчини, яка купалась у хвилях прибою на якомусь тихому пляжі.

«З тобою все гаразд?» — ішлося в повідомленні.

Відправником був Александр Віндман, підполковник армії США у відставці, колишній директор з європейських справ у Раді національної безпеки. Він писав мені з Вашингтону. Як і весь світ, цей уродженець Києва, що нещодавно працював у Раді національної безпеки Білого дому, затамувавши подих, чекав, що ж далі утнуть військові президента Росії Путіна.

«Так. У Краматорську тихо,— відповів я з фальшивою впевненістю.— Але не думаю, що багато хто спить».

«Радий, що це так,— написав у відповідь Віндман.— Ми, піхотинці, спимо, коли можемо. Відпочивай. Боюся, тобі це знадобиться».

Але заснути було неможливо. Серце калатало в грудях. Протягом останніх трьох днів країну охопило відчуття неминучої загибелі.

За кілька тижнів до цього Сполучені Штати доклали надзвичайно багато зусиль, щоби розсекретити й оприлюднити розвідувальні дані, які свідчили, що Росія незабаром розпочне повномасштабне військове вторгнення в Україну. Росіяни складали офіційні списки своїх ворогів серед українців, яких потрібно захопити або вбити. Українці сприйняли цю новину зі скепсисом, особливо після того, як їхній президент Володимир Зеленський закликав адміністрацію Байдена не перебільшувати, оскільки це може викликати паніку та зашкодити економіці країни.

«Що, власне, є новиною? Хіба це не наша реальність протягом останніх восьми років? Хіба вторгнення не почалося 2014 року? Хіба загроза широкомасштабної війни з'явилася тільки зараз?» — сказав Зеленський у зверненні до громадян 19 січня.

Він запевнив українців, що навесні вони будуть смажити шашлики, а не битися в новій війні.

«У травні, як завжди, буде сонце, вихідні, шашлики і, звичайно ж, День перемоги»,— запевнив він.

Але потім, 21 лютого, Путін визнав «незалежність» Донецької та Луганської областей, двох територій, які належали Україні, але під час війни, що почалася 2014 року, були частково захоплені російськими військами та їхніми маріонетками-сепаратистами. І ось ці маріонеткові лідери надіслали поспіхом складене прохання до Кремля «надати допомогу у відбитті агресії з боку Збройних сил України з метою уникнення жертв серед цивільного населення та запобігання гуманітарній катастрофі» на Донбасі, як називають цей східний регіон країни.

Справи були кепські. Висвітлюючи російсько-українську війну від самого її початку 2014 року, я відчував, що ми стоїмо на порозі більшої, кривавішої фази конфлікту, яка може вибухнути будь-якої миті... найвірогідніше, просто під моїм вікном.

Усі сумніви було розвіяно за кілька хвилин до того, як Александр надіслав своє повідомлення. Путін, сидючи за столом у Кремлі на тлі біло-синьо-червоного російського триколора, звернувся до нації з екранів державного телебачення, розповідаючи про свої цілі в Україні. Він давав військовим зелене світло для проведення «спеціальної воєнної операції» за надуманою підставою нібито потреби «демілітаризувати та денацифікувати Україну», яка перетворилася на «антиросійську» державу, забезпечену «найсучаснішою зброєю» НАТО. Це, за словами Путіна, необхідно для забезпечення повної безпеки Росії та її народу. Він закликав Зеленського й українську армію капітулювати.

Коли я це почув, то аж підстрибнув у душі. Зважаючи на те, що лайно от-от потрапить на вентилятор, я знав: це може бути моїм останнім шансом краще підготуватись. Я спакував свої речі та поставив сумки біля дверей. Я кинув швидкий погляд на вікно, яке раніше заклеїв скотчем, щоб у разі вибуху внаслідок бомбардування скалки не розлетілися на всі боки. На кухнях і в спальнях багатоквартирного будинку навпроти горіло світло, і я бачив, як люди сиділи та дивилися щось у своїх мобільних телефонах. Блакитне світло екранів освітлювало їхні обличчя. Вулиці були порожні, а небо — непроглядно чорне. Тоді я присів на ліжку й почав чекати...

У-у-у-у... Бах! У-у-у-у... Бах!

Кілька секунд тиші.

У-у-у-у... Бах! У-у-у-у... Бах!

За шістнадцять болісних хвилин після мого обміну повідомленнями з Александром чотири російські крилаті ракети одна за одною влучили в авіабазу, що розташовувалася лише за 600 метрів від готелю.

Вибухи осяяли небо таким яскравим сяйвом, що воно пробилося крізь щойно запнуті щільні штори на моїх вікнах, вистрілюючи зі щілин, наче промені лазерів. Ударні хвилі від вибухів із силою вдарили в готель, струшуючи будівлю.

Адреналін шаленів у моїх венах. Я скотився з ліжка на підлогу та рачки поповз до дверей. Коли я відчинив їх і подивився в коридор, двоє іноземних журналістів розгублено крутилися там в одній білизні.

— Що це в біса таке? — крикнув мені один із них.

Він здавався остаточно збитим із пантелику.

— На нас напали,— відповів я.

— Що? — перепитав він.

— Росія вторглася в Україну,— сказав я йому.

— Серйозно? — спитав інший.

— Так, чоловіче! — крикнув я у відповідь.

Двері кімнати навпроти відчинились, і звідтіля спокійно вийшла - порт'є. Жінка на ходу поправляла свою зачіску. Перед ранковою зміною вона кілька разів підморгнула мені.

— Хлопці! — гукнула вона до журналістів російською.— Зберігайте спокій. Ідіть до бомбосховища.

Чоловіки стояли, тримаючи руки в боки, та, мружачись, дивилися на неї.

— Вона сказала спускатися до бомбосховище,— сказав я їм англійською.

Вони кинулися назад до своїх номерів одягатися та збирати речі.

— Йолкі-палкі,— ледве чутно пробурмотіла портє.— Усе буде добре, — запевнила вона мене, говорячи російською.— Спускайтеся до підвалу.

Я високо оцінив її спокій і впевненість, але все явно було далеким від добре. По нас стріляли крилатими ракетами, а не мінами чи навіть танковими снарядами. Щойно війна перескочила на новий, жахливий рівень.

Проте ця жінка прожила в зоні бойових дій довгих вісім років.

— Ви працювали тут 2014 року? — запитав я її, коли ми підійшли до повороту, звідки можна було спуститися сходами.

Я запам'ятав її з минулого перебування в цьому готелі, коли опинився в епіцентрі російського вторгнення. Тоді солдати розбігалися вулицями, зістрибуючи з броні танків і бронетранспортерів.

— Так,— відповіла вона,— ми вже це проходили.

Журналісти заходили до бомбосховища й одягали бронежилети. Саме там я знайшов американського фотографа Піта Кігарта та британську репортерку Ізобель Кошів. Обидва були частиною моєї команди, яка висвітлювала для сайту *BuzzFeed News* напружені події, що передували цьому ранку. Вони зупинилися на нижніх поверхах готелю «Краматорськ», тому встигли швидко зібрали своє обладнання та спустилися до підвалу.

— Ну, справи, здається, досить погані,— пробурчав Піт, якого всі вважали майстром применшувати.— Це було до біса голосно.

Ізобель мала менш урівноважений вигляд. Вона помітно тремтіла та зиркала навколо переляканими очима. Жінка хвилювалася за 50-

річного Анатолія, друга сім'ї, якого ми найняли своїм водієм.

— Ви не бачили Анатолія? — запитала вона, перевіряючи телефон на наявність повідомлень.— Він був тут, а потім просто зник.

— Піду його пошукаю,— запропонував я.

У холі готелю панував хаос. Персонал та охорона намагалися підтримувати порядок у приміщенні, повному представників преси, які одночасно були сповнені страхів і відчували натхнення, оскільки опинилися в епіцентрі подій, що мали історичне значення. Репортери мацали свою апаратуру та кружляли приміщенням, намагаючись знайти своїх українських контактерів. Кілька журналістів ходили туди-сюди біля входу, палили сигарети, телефонували своїм редакторам у Лондоні, Парижі, Берліні та інших європейських центрах.

Серед небагатьох іноземців, що зберегли спокій, була ветеранка воєнних репортажів Ліндсі Гілсум, військова кореспондентка британського «4 каналу». Як і всі інші, вона не була впевнена, що робити та куди саме йти, але принаймні не розгубилась і влаштувалася на потертому дивані в холі готелю, де почала набирати нотатки на своєму ноутбучі.

— Я в потрібному місці,— сказала вона мені.

— Усе залежить від того, що ви шукаєте,— відповів я на це.

— Історії про війну.

Загалом українські журналісти на нашому фоні здавалися найбільш урівноваженими. Як і порт'є, вони поводитися зі стоїцизмом ветеранів, які воювали більшу частину минулого десятиліття. Шукаючи Анатолія на вулиці, я побачив Анастасію Власову, українську фотожурналістку, з якою висвітлював перше російське вторгнення вісім років тому. На її руці висів бронежилет. Вона курила, стоячи внизу сходів.

— О, привіт! — сказала вона мені, широко усміхаючись, зробила глибоку затяжку й видихнула тютюновий дим у зимове повітря.— Подивіться, хто тут!

Навколо нас іноземні тележурналісти переступали плутанину проводів і знімальне обладнання, налаштовуючи свої прямі включення.

— Ну от, знову почалося! — пожартувала Анастасія, розповідаючи, як минулого разу ми були десь поруч під час обстрілу та ледве вцілили.

Я знайшов Анатолія, коли той мив лобове скло нашого позашляховика «хонда», а потім, заповнивши бачок омивача скла, почав клеїти скотчем на капот і боковини автомобіля зроблений великими літерами напис «ПРЕСА». Коли він повернувся, щоби помахати мені рукою, над нами з ревом пролетіли два винищувачі. Літаки були так низько, що, здавалося, ледь не чіплялися за дахи навколишніх будинків.

Тележурналісти покидали свої мікрофони та побігли всередину готелю, вигукуючи на ходу:

— Винищувачі! Літаки! Літаки!

Натовп, спотикаючись, побіг сходами до бомбосховища.

— Усе добре! — вигукнув схвильований Анатолій і голосно розсміявся.— Це наші, українські, Су-27!

Він служив у Радянській армії та був добре знайомий зі станом справ у Збройних силах України. Чоловік упізнав блакитний колір і маркування літаків. Дивлячись, як ті з ревом летіли до східного горизонту, він із подивом прицмокнув язиком.

Я здивувався, коли побачив, що готельну їдальню відчинено. Журналісти хлинули туди за кавою та сніданком. Анатолій наклав собі на тарілку молочні сосиски та яєчню з нарізаними помідорами. Поки я їв банан і пив американо, чолов'яга запитав, чи можна розповісти мені анекдот. Він завжди обирав найгірші моменти, щоби поділитися своїми улюбленими оповідками, більшість з яких не дуже добре

перекладалися англійською. Я відповів, що зараз не дуже вдалий час і нам варто подумати про повернення до Києва, що розташовувався за дев'ять годин їзди на захід. Анатолій відповів, що готовий і зможе швидко відвезти нас туди.

Надходили повідомлення, що в Київській області точаться бої. Безумовно, це стало б сенсаційною темою для репортажів, якби столицю країни було атаковано, оточено або, ще гірше, захоплено ворогами. Крім того, у ті перші години здавалося цілком можливим, що могутня російська армія здатна прорватися крізь українські лінії укріплень на Донбасі та з'явитися на нашій вулиці. Зрештою, ми були лише за 60 кілометрів на захід від того місця, де росіяни окопувалися протягом восьми років і куди останні кілька місяців стягували свіжі війська та бронетехніку.

У затхлому бомбосховищі з десяток журналістів стукали по клавішах своїх ноутбуків і телефонів. Піт та Ізобель зв'язувалися інтернетом із джерелами інформації та сканували соціальні мережі в пошуках новин про інші атаки росіян. Твітер було переповнено зображеннями руйнувань від ударів російських крилатих ракет у багатьох куточках України. Чорні шлейфи диму заповнили небо. Україна палала.

Кадри з камер спостереження, якими поділилися українські прикордонники, зафіксували сотні російських танків і військових вантажівок, що перетинали прикордонні переходи з боку Білорусі на півночі, Росії на сході та підконтрольного Москві Криму на півдні. Вони їхали навіть радіоактивною Чорнобильською зоною відчуження.

Інші відеозаписи демонстрували десятки російських військових гелікоптерів, що проносилися на південь долиною Дніпра в напрямку аеродрому «Антонов» у Гостомелі, що під Києвом. Поповзли чутки, що в урядовому кварталі біля Офісу Президента йде перестрілка.

«Невже росіяни збиралися захопити Зеленського?» — питав я себе.

Масштаби путінського вторгнення ставали зрозумілими. Вони жахали. Це не була «спецоперація», сфокусована на Донбасі, це був тотальний

штурм, спрямований на знищення України. На наших очах розгортався бліцкриг у стилі Другої світової війни.

Коли я, сидячи в підвалі, дивився на Піт та Ізобель, що вдягли на себе 10-кілограмові бронежилети, і розмірковував, чи не впаде нам на голову бомба та не вб'є нас, усе здавалося якимось нереальним. Лише вчора ми святкували коктейлями та стейками успішний репортерський тиждень — за рогом, у піцерії *RIA Pizza*, що стала місцем постійної тусовки журналістів. Потім, оскільки списав усі свої репортерські блокноти, я відвідав крамницю канцтоварів, де бачив, як маленька дівчинка благала маму купити їй ручку з малесеньким плюшевим ведмедиком. Я тоді ще подумав, що, можливо, це останній посправжньому нормальний вечір перед тим, як почнуть падати бомби.

За одну ніч світ перевернувся з ніг на голову.

У чорному костюмі та краватці, президент Зеленський звернувся до нації з телевізійних екранів. Його ніхто не захопив. Ми спостерігали на своїх телефонах, як він говорить просто на камеру.

— Сьогодні я ініціював телефонну розмову з президентом Російської Федерації,— почав він.— У відповідь була тиша.

Путін не хотів розмовляти, він волів повної та беззастережної капітуляції.

Зеленський оголосив, що запроваджує воєнний стан, і наказав українським збройовим арсеналам відчинити свої склади для «всіх патріотів», готових захищати свободу й демократію від російської тиранії та тероризму.

Я не мав жодного уявлення про те, що далі станеться, але поспішати назад до Києва мало сенс, оскільки існувала ймовірність, що українська влада може заблокувати в'їзд до міста. Я сказав Піту, Ізобель та Анатолію готуватися до від'їзду.

Анатолій мчав вулицями, а я, сидячи поруч, давав указівки, куди їхати, орієнтуючись за навігатором. На виїзді з Краматорська повз нас із гуркотом пронеслися українські танки та бронетранспортери із солдатами на броні, що прямували на схід. Це нагадало мені події травня 2014 року, коли я був свідком того, як росіяни й українці воювали на вулицях Краматорська. Тролейбуси та блокпости горіли, автоцистерна стояла посеред дороги, понівечена після потужного вибуху ніби консервна бляшанка з-під сардин, а військові бігали між житловими будинками, безладно стріляючи реактивними протитанковими гранатами. Невже росіяни висадилися десь поблизу й тепер перебувають зовсім поруч? Я не знав.

Місто вирувало. Біля банкоматів, аптек і заправок утворилися довжелезні черги. Люди поспішали до супермаркетів запитися харчами. Дороги було забито машинами, що везли тих, хто мав можливість утекти, і ті нечисленні речі, які їм удалося поспіхом зібрати. Багато людей дивилися в небо, побоюючись, що росіяни можуть почати їх бомбити.

За кілька годин, майже втративши надію, ми таки знайшли заправку з чергою автомобілів, що простягнулася лише на 300 метрів. Щоби купити бензин, ми витратили щонайменше годину. Анатолій заправляв бак, поки ми з Ізобель розмовляли з групою місцевих чоловіків на узбіччі. Вони обговорювали створення сил самооборони для захисту власних домівок від російської армії. Чоловіки не мали зброї, але були готові закидати загарбників пляшками із запалювальною сумішшю, якщо це буде потрібно.

Коли ми продовжили нашу подорож у напрямку Києва, я зателефонував до моїх українських джерел. Однією з перших відповіла заступник міністра закордонних справ України Еміне Джапарова. Вона розповіла, що бачила, як російська ракета пролетіла над Києвом і врізалася в будівлю. Жінка була приголомшена та хвилювалася, чи діятимуть західні союзники достатньо швидко, щоби допомогти Україні. Увесь ранок вона провела на телефоні зі своїми співрозмовниками в Європі, намагаючись мобілізувати їх задля підтримки України

Двоє чиновників в Офісі Президента на мої текстові повідомлення відповіли не особливо обнадійливо.

«Не цитуйте мене. Ми не хочемо викликати паніки,— писав один,— але все дуже погано. Це тотальна війна».

«Боже, допоможи нам!» — написав інший з укріпленого президентського бункера.

Коли ми під'їхали до Борисполя, передмістя на східній околиці Києва, де розташовано найбільший у країні міжнародний аеропорт, рух на дорогах завмер. Під час зупинки на світлофорі я подивився ліворуч і помітив, що будівлю місцевої адміністрації вже було забарикадовано бетонними блоками та мішками з піском. Її охороняли озброєні люди.

Поліція та військові встановили блокпост на в'їзді до Києва, і машини стояли в черзі на кілометри, чекаючи, поки їх пропустять. Усі намагалися потрапити на захід країни, якомога ближче до кордону з ЄС.

Анатолій об'їхав чергу машин, ледь не зішкрябавши фарбу з нашого позашляховика об металеву огорожу, поки ми дісталися голови черги.

— Преса! — крикнув він озброєному автоматом Калашникова поліцейському ще до того, як повністю опустив скло.

Ми показали наші паспорти та журналістські посвідчення, і нас швидко пропустили.

Наша машина в'їхала до Києва о 18:30. Сонце вже сіло. Коли ми перетинали Дніпро, місто поглинула незвичайна темрява. Я не міг розгледіти ані монумента Батьківщини-Матері, ані золотих куполів православного монастиря Печерської лаври, що височіє на схилі пагорба.

Коли ми дісталися готелю *Radisson Blu* в центрі Києва та заїхали в підземний паркінг, то побачили, що працівники готелю перетворили його на бомбосховище. Там стояли стільці та коробки з постільною

білизною, столики з водою та бутербродами. Постояльці намагалися влаштуватися зручніше між ліфтовими кабінами, портативними печами та «шкодами».

Я піднявся до свого номера на четвертому поверсі, щоби взяти чистий одяг і додаткові павербанки. Треба було зарядити телефон і ноутбук. На столику біля ліжка на мене чекав маленький круглий торт, укритий шоколадною глазур'ю, свіжими ягодами й «золотим» листям. Тижнем раніше у мене був день народження. Попри всі події, персонал поставив його туди в очікуванні мого повернення. До торта було прикріплено написану від руки цидулку «Ласкаво просимо до Києва!».

Я подивився у свій мобільний телефон і побачив понад 100 пропущених дзвінків і текстових повідомлень, що залишилися без відповіді. Родина та друзі в США хотіли знати, чи я в безпеці. Мої українські друзі потребували інформації та порад.

У Бахмуті, на Сході України, мати моєї подруги Віки була налякана та не знала, що робити. Вона багато років працювала в Москві й відмовлялася вірити власній дочці, яка жила в Мюнхені зі своїм чоловіком, коли та за кілька днів до початку війни попередила, що нове російське вторгнення, найвірогідніше, неминуче.

— Я просто не знаю, що їй сказати. У неї повністю промиті мізки,— бідкалася Віка під час однієї з наших численних телефонних розмов напередодні повномасштабного вторгнення.— Я відчайдушно намагаюся витягнути її звідти, але вона не хоче слухати. Вона все заперечує.

Тепер почали падати ракети, і вона нарешті погодилася.

— Тепер вона бажає виїхати! — кричала Віка, коли я їй зателефонував.
— Кріс! Скажи мені, це можливо? Як вона зможе зараз виїхати?

— Віка, я справді не знаю,— відповів я.— Їй потрібно знайти друга з машиною або ж відсидітися сьогодні в підвалі.

В інших були схожі запитання. Чи варто їм залишатися на місці? Чи таки краще спробувати ризикнути та їхати відкритою місцевістю, поки над головою шугають літаки й ракети, застрягти десь у заторі із сотень тисяч автомобілів і, можливо, ніколи не повернутися додому?

Мені було дуже неприємно усвідомлювати, що не можу запропонувати хоч якоїсь допомоги.

Тієї ночі я спробував спати в нашому позашляховику на стоянці. Частково для того, щоби зігрітися, частково тому, що це було зручніше, ніж лежати на кількох тонких ковдрах на бетонній підлозі. Я намагався заспокоїти свій розум, щоби хоч трохи поспати. Насунув шапку на очі та спробував викликати в пам'яті спогади про своїх українських друзів, про часи, що передували подіям, з якими до нас прийшла війна, прагнучи ненадовго повернутися в ту Україну, що, як я знав, зникла назавжди.

1

Американський парубок

*Артемівськ, Схід України,
травень-вересень 2010 року*

Рекрутер Корпусу миру США показав мені карту світу, розділену на сім кольорових частин, і запитав, куди я хотів би поїхати. Я вказав на ту частину Африки, що розташована на південь від пустелі Сахари.

Це сталося навесні 2009 року. Тоді мені виповнилося 25 років і я вже приблизно чотири роки працював репортером у Портленді, штат Орегон, де писав про локальну інді-музику, крафтове пиво, міську політику та, звісно ж, усілякі дивні речі, як-от велосипедні прогулянки голяка, пончики із сиропом від кашлю та вінчання в цілодобовій церкві Елвіса. Портленд був раєм для хіпстерів, веселим і комфортним місцем, де, здавалося, можна жити та працювати, не дорослішаючи. Але я починав розуміти, що виростаю з цього. До того ж усе починало здаватися похмурим, а можливості виявилися не такими вже необмеженими. Економіка переживала не найкращі часи. Наслідки Великої рецесії спричинили економічне цунамі, яке, розпочавшись на Волл-стріт, докотилося до мого будинку на Південно-західній головній вулиці в центрі Портленду. Багато моїх улюблених закладів зачинили свої двері. З роботою ставало дедалі важче, особливо журналістикою, яку й без того було важко знайти в маленькому місті. Тепер ті, здавалося б, нечисленні роботодавці, що залишилися, зачиняли свої двері один за одним.

Якогось травневого дня я зайшов до офісу Корпусу миру та заповнив анкету. Закордонна пригода здавалася мені чудовим способом утечі від похмурої буденності. Організація швидко погодилася забезпечити мене 27 місяцями пригод за кордоном, але була невелика заковика: замість командирувати мене до Африки, як я на те сподівався, рекрутер сказав, що доведеться вирушити до України. Корпус миру полюбляв такі штуkenції. Це був один із багатьох способів відсіювання менш серйозно налаштованих кандидатів.

Я майже нічого не знав про Україну, не мав родинних зв'язків із цією країною та не розмовляв ані російською, ані українською — двома основними мовами, які там використовували. На той час я відвідав тільки країни Західної Європи. Я лише знав, що Україна величезна, що вона була республікою Радянського Союзу, що це місце найстрашнішої у світі ядерної катастрофи, що країна межує з Росією. Усе це я дізнався зі шкільних уроків географії та історії, а також завдяки моїй дитячій одержимості настільною грою «Ризик», метою якої є досягнення світового панування. На дошці «Ризику», як і в реальному житті, Україна займала ключове місце на карті світу як прикордонна територія, що простягається між Сходом і Заходом.

Я був задоволений вибором. А коли знайшов в інтернеті блог волонтера Корпусу миру, де він написав, що вважає роботу в цій країні майже «люксовою» порівняно з іншими місцями, де волонтери живуть у халупах без водопроводу, я подумав, що, можливо, навіть непогано проведу там свій час. Присвячені Україні сторінки путівника *Lonely Planet*, здавалося, підтверджували мою думку. Я уявляв, як засмагаю на гальковому березі Криму, плаваю в Чорному морі та п'ю горілку з моряками. Або буду жити в традиційній гуцульській хаті високо в горах на Заході України, у Карпатах, в оточенні старовинних замків і густих лісів, куди ходитиму в походи, а ще навчуся робити козячий сир. Можливо, я мешкатиму в історичному Львові, серед приголомшливо красивої архітектури в стилі бароко, ренесансу та класицизму, вечорами блукатиму містом, гулятиму його брукованими вулицями, що романтично освітлені тьмяним світлом ліхтарів.

Наприкінці березня 2010 року я сів у літак, що прямував до Києва, разом із 76 іншими американськими волонтерами, які складали групу № 38 Корпусу миру. Ми мали стати вчителями, розробниками малого бізнесу й медичними освітянами. Після трьох місяців прискорених мовних і культурних тренінгів у Києві та Чернігові нас мали відправити до віддалених містечок і сіл по всій країні працювати у школах, бібліотеках, органах місцевого самоврядування й неурядових організаціях.

Але, як мені повідомили після прибуття до України, я програв лотерею на поїздку в Карпати або на Кримський півострів. Потрапити до Львова чи іншого обласного центру мені також не пощастило. Натомість мене направили до міста, розташованого дуже далеко від моря, у глибині суворого індустріального Сходу України, туди, де до російського кордону можна було дістатися лише за кілька годин на автобусі.

Назва «Донбас» походить від «Донецький вугільний басейн». Цей схожий обрисами на стейк із кісткою регіон на Сході України має площу співставну зі Словаччиною чи американським штатом Західна Вірджинія. Моє перше знайомство з цим краєм почалося із запилених, глухо зачинених вікон нічного потяга, що, гуркочучи, віз мене зі столиці. За вікном стояв спекотний, задумливий ранок. Був початок червня 2010 року. До війни залишалося ще чотири роки, а за дванадцять цей край стане ареною найзапекліших боїв у тотальній війні Росії проти України. Літнє сонце нагрівало вагон потяга, у якому я їхав із десятками напівоголених українців. Солодкий, гострий запах наших немитих тіл і варених яєць, які мої сусіди у вагоні напередодні їли на вечерю за крихітним спільним столом, висів важким тягарем у нерухомому повітрі.

Спостерігаючи, як усі недбало витирають піт носовичками в жовтавих плямах і продовжують спокійно вести розмови, я був вельми спантеличений, як ці люди можуть залишатися незворушними, так довго перебуваючи в цій розпеченій і позбавленій свіжого повітря

бляшанці. Лежачи на спині на верхній койці, коли моє обличчя перебувало лише за кільканадцять сантиметрів від облупленої стелі, де збирався конденсат, який потім капав мені на подушку, я грався з думкою, що, можливо, варто зняти зі стіни червоний аварійний молоток і розбити вікно хоча б заради того, аби хоча б раз вдихнути свіжого повітря, а не чогось, що більше схоже на чийсь видих. Щонайменше кожні 40 хвилин 13-годинної подорожі потяг свистів і зупинявся, щоб запустити всередину ще більше пасажирів. Уночі, коли я вже майже заснув, хтось, проходячи повз, зачепився плечем за мої ноги й розбудив мене.

Я відчув величезне полегшення, коли настав світанок. Знав, що скоро прибуду до місця призначення. Протерши долонею вікно, я визирнув назовні. Чарівні сільські будинки з яскраво розмальованими воротами й віконницями, оточені полями соняшників, сорго та пшениці, настільки зеленими й золотистими, що вони здавалися наелектризованими, які я бачив, коли потяг мчав центральною частиною України, кудись зникли. Тепер усюди панувала бентежна панорама напівзруйнованих заводів, що відригували в небо чорний дим, бетонних багатоквартирних будинків, прикрашених відколотою мозаїкою радянських часів, і високих, мов гори, териконів шлаку.

Що це за постапокаліптична пустка? Я навіть подумав, що, можливо, ми звернули вночі не туди й опинилися в Чорнобилі.

Супроводжував мене Ніколай Георгійович Соколов, 68-річний російськомовний учитель фізкультури, що відзначався нескінченною енергією та допитливістю підлітка. Він був призначений тим, кого в Корпусі миру називають «колега» («counterpart»). Інакше кажучи, Ніколай мав супроводжувати мене протягом 24 місяців мого перебування на «майданчику» («site») — так у Корпусі миру називають тимчасове житло й робоче місце волонтера. Але незабаром він почав називати мене «мій хлопчику».

Його першим завданням було доставити мене з абсурдно великою кількістю багажу з Києва до Артемівська та поселити на квартирі. Поїздка потягом його зовсім не хвилювала, але побачивши вираз мого обличчя після того, як я подивився у вікно, він занепокоївся за мене.

— Нічого страшного, усе нормально,— не дуже переконливо запевняв він мене.— Це Костянтинівка, Артемівськ гарний.

Колись у Костянтинівці працювали одні з найуспішніших заводів в усьому Радянському Союзі. Складне виробництво було спеціалізацією цього міста, і Костянтинівка прославилася тим, що тут виготовляли рубінові скляні зірки, які прикрашають шпилі Кремля. Але після розпаду Радянського Союзу на початку 1990-х підприємства зазнали серйозного удару. Прибуткові державні контракти, які забезпечували роботу приблизно 20 заводів, було розірвано за одну ніч, десятки тисяч людей звільнили. За наступні десятиліття населення скоротилося з понад 100 000 до менш ніж 70 000. Час і природні стихії довели колишній скляний завод до справжньої руїни. За кілька місяців я разом із друзями побував там. Усе, що залишилось,— напівзруйновані фасади двох колишніх адміністративних будівель, які прикрашала радянська пропаганда. На одному з них можна було прочитати вицвілий лозунг: «Наша мета — комунізм!» На іншому — «Ідеї Леніна безсмертні!»

Провідниця принесла корінці наших квитків і запропонувала склянку гарячого чорного чаю в підстаканнику, прикрашеному вигадливим зображенням паровоза. Я залишив собі корінець на пам'ять, а від чаю відмовився; Ніколай та всі інші пасажирів взяли по склянці. За їхнім прикладом, я склав постільну білизну та відніс її провідниці. У нас було лише дві хвилини, щоби зійти з потяга в Костянтинівці, перш ніж він продовжив рух на південь, у напрямку Донецька, обласного центру, до якого було їхати ще 90 кілометрів. Ми поспішали, але пунктуальність державної залізничної компанії — це те, що згодом я почав дуже поважати й цінувати.

Обабіч вокзалу розташовувалися кілька кіосків швидкого харчування та недобудована православна церква. Усюди вирувало життя. Зграї таксистів кружляли навколо пасажирів, пропонуючи підвезти їх, а ті торгувалися. Чоловіки з величезними букетами троянд вітали своїх дружин і подруг. Міліція зупиняла людей для вибіркової перевірки документів, вишукуючи будь-яке дрібне порушення, за яке можна було б отримати хабар. Прибулі з Києва везли знаменитий «Київський

торт» у маленьких коробках, подібних до тих, у яких колись продавали дамські капелюшки.

Нас із Ніколаєм зустрів огрядний чоловік, одягнений у джинсовий рибальський жилет, накинутий на приталену білу майку, яку він заправив у штани кольору хакі. Через плече в нього була маленька сіра чоловіча сумка, а з-за лівого вуха стирчала сигарета. Вони вдвох заpxали мої речі до багажника побитої синьої «лади». Ця машина радянських часів за габаритами не дуже відрізнялася від бляшанки на колесах, але була дуже поширена через свою простоту й доступність. Ми поїхали.

Щойно ми виїхали за межі Костянтинівки, місцевість змінилась. Я побачив Донбас, яким він є насправді. Ландшафт різко змінювався на кожному кроці. Усе здавалося широким, рівним і безмежним. А потім раптом з-за обрію вигулькнули зелені долини та пагорби. Приблизно за півтора кілометра ми вже мчали тунелем із тополь, настільки густих, що світло ледве пробивалося крізь їхнє листя. Там були кар'єри з великими машинами, що викопували білий камінь, а за наступним поворотом розкинулися поля соняшників. Їхні золоті голівки поверталися до сонця. Небо було безкраїм та яскраво-кобальтовим. Ця сцена являла собою живе втілення кольорів українського прапора.

Але дорога була нерівною, розбитою, здавалося, що їдеш гігантською терткою для сиру. Чоловік об'їжджав вибоїни, достатньо великі, щоби повністю вмістити машину. В якийсь момент покриття стало настільки поганим, що водій поїхав просто бездоріжжям, щоб уникнути підступних вибоїн. Для влади було звичним заняттям «розпилювати» кошти, виділені на інфраструктурні проекти, тому на ремонт доріг грошей залишалося мало. Замість повністю відремонтувати ділянку шосе, вибоїни засипали гравієм і покривали тонким шаром асфальту, який швидко руйнувався. Щоразу, коли ми розганялися, «ладу» починало трясти. Я опустил скло, бо мене почало нудити, але замість свіжого повітря мені в ніс ударила хмара вихлопів від вантажівки, що проїжджала повз нас.

Водія, здавалось, усе це не бентежило. Він опустив скло, витягнув сигарету з-за вуха й запалив її, підспівуючи радіо. Водій мав пристойний голос, насичений баритон. Але йому було важко довго тримати ноту. Кілька разів він хапав ротом повітря та починав кашляти. Радіостанція грала якусь пісеньку з російського шансону. Це жанр ліричного романсу у виконанні автора твору, що співає про кохання під звуки електронних клавішних інструментів і дзенькітливих драм-машин. Шансон був популярним серед представників пострадянського робітничого класу, особливо тих, хто ностальгував за старими, добрими часами. Незабаром я почав чути його скрізь: на дискотеках, у тролейбусах, маршрутках... Він лунав із радіоприймачів більшості таксі, якими мені довелося пересуватися протягом наступних років.

Особисто для мене російський шансон звучав як східноєвропейська імітація мелодій Леонарда Коена. Якщо ви колись чули «Dance Me to the End of Love» («Танцюй зі мною до кінця любові»), то маєте уявлення, що це таке. Можливо, саме тому я навчився цінувати шансон. Він був знайомий мені, чим і приваблював. Нікому не потрібно мати відчуття ритму, щоби танцювати під нього. Необхідно лише переставляти ноги, гойдатися та кружляти. Що більше ти випив, то краще танцюєш під шансон.

Коли пісня закінчилася, водій переключився на попстанцію, і з динаміка залунав «Американ бой», головний хіт російського жіночого попгурту «Комбінація». Це слово означає «поєднання», а також різновид жіночої спідньої білизни. Створена 1990 року, коли деморалізована Росія спостерігала за розпадом Радянського Союзу, ця пісня відповідала духу часу. «Американський хлопець, американська радість, американський хлопець назавжди...» Приспів повторювався між куплетами, що розповідали історію російської дівчини, яка мріяла знайти американського хлопця, що забере її до США, де на неї чекає розкішне життя. Пісня залишалася популярною навіть за 20 років, коли життя в цій частині світу мало б кардинально відрізнятись від того, яким воно було в час появи цієї композиції, але для більшості людей воно змінилося не так уже й сильно.

— Ого! Американ бой! — промовив водій англійською із сильним акцентом.

Він затягнувся сигаретою та зробив музику гучнішою. У дзеркалі заднього огляду я побачив, як його очі примружились, а потім зупинилися на мені. Перекрикуючи музику, він сказав російською, що там, куди я їду, немає американців.

— Ти будеш сам,— мовив він мені.

Згодом я дізнався, що насправді була одна американка, молода жінка на ім'я Сара, стипендіатка програми імені Фулбрайта, яка працювала в дитячому будинку й одночасно зі мною деякий час жила в місті, перш ніж повернутися до Сполучених Штатів. Але в іншому водій мав рацію. Більшу частину наступних двох років я буду єдиним американцем в Артемівську.

Облаштування на новому місці

В Артемівську проживало приблизно 70000 осіб, більшість з яких уважали себе українцями. Етнічні росіяни складали менше третини. У місті також жили представники інших національних груп, переважно вихідці з регіонів колишнього СРСР. Багато росіян були нащадками тих, хто приїхав сюди під час періоду індустріалізації Радянського Союзу між кінцем 1920-х і 1940-ми. Таке співвідношення спостерігалось і в багатьох інших містах Донецької та Луганської областей.

Переважно розмовляли російською, але багато людей робили це з більш м'якою вимовою, використовуючи багато українських слів, що збивало з пантелику мої непідготовлені до такого вуха. Я вивчав російську в Києві протягом перших трьох місяців перебування в країні, але на новому місці спочатку дуже рідко розумів слова, якими користувалися тутешні люди.

Ніколай міг бути гарним прикладом цього феномена. Його мова на 90–95 % складалася з російських слів, але він приправляв її українськими, до того ж вимова була надзвичайно м'якою. Згодом я дізнався, що багато жителів східної частини Донбасу розмовляють суржиком. Окрім того, що «суржик» — це українське слово, яке спочатку означало суміш пшеничного та житнього борошна, нині люди так називають мішанину російської та української мов, якою вони розмовляють. У перші місяці мого перебування в Артемівську Ніколай любив жартувати про мовний бар'єр між нами. Він сказав, що вивчить англійську, аби ми могли краще спілкуватись, і попросив навчити його кількох фраз. Однією з перших, яку він хотів знати, було «Я люблю тебе» («I love you»).

Артемівськ, до якого я приїхав, виявився типовим пострадянським містом. У ньому було кілька будівель, що збереглися з часів дореволюційного періоду, оточених звичайними сірими багатоквартирними бетонними будинками, у яких мешкала переважна більшість городян. На урядових будівлях майорів прапор незалежної України, але багато вулиць досі було названо на честь героїв Червоної армії та комуністичних очільників.

Моя вулиця була виключенням. Її назвали на честь Олександра Сибірцева, підполковника Артемівського відділення Служби безпеки України, або СБУ, правонаступниці сумнозвісного радянського КДБ. Він став місцевим героєм 1996 року, коли обміняв себе на заручника під час пограбування місцевого банку й був застрелений озброєним грабіжником, який потім скоїв самогубство.

Моя двокімнатна квартира розташовувалася на останньому поверсі чотириповерхової хрущовки, зведеної в 1960-х, коли її тезка Микита - Хрущов очолював СРСР. Будинок не видавався особливо надійним чи мальовничим. Збудований із бетону, він, проте, не справляв враження міцного. Час і стихії залишили тріщини на фасаді, а шматки фундаменту легко відколювалися, коли я встромляв у щілини кінчики пальців. Усередині пил і штукатурка сипалися зі стелі щоразу, коли хтось грюкав дверима, що відбувалося з десятків разів на годину.

Замість замінити те, що зламалося, приходив «майстер» і «лагодив». Як усе це трималось, я не знаю. Здається — на скотчі, шпагаті та клеї.

Ніколай був власником квартири, а це означало: крім спільної роботи, він був ще й моїм орендодавцем. Нещодавно тут було зроблено євро-ремонт. Тобто це означало, що тепер це житло мало відповідати «європейським стандартам». Попри чистоту, квартира загалом була порожньою та безбарвною, за винятком рожевих шпалер у вітальні — із квітковим малюнком і вкрапленнями блискіток, які прилипали до будь-чого або будь-кого, хто мав незграбність до них доторкнутися. Стіни кухні також прикрашали шпалери, проте картаті, якоїсь кавової тематики. На них над коричневими філіжанками піднімалися клуби пари, а поряд англійською було написано «safe», «latte», «cappuccino» й «espresso». Ніколай пишався, що сам вибирав шпалери.

Лінолеум на підлозі відставав від долівки та хвилями перекочувався в мене під ногами. Нечисленні меблі у вітальні Ніколай узяв зі складу школи села Красне, де він викладав фізкультуру, а я незабаром мав працювати пліч-о-пліч із ним. У кімнаті стояли шкільна парта та стілець із вирізаними іменами колишніх учнів зверху та старою жуйкою, приліпленою знизу. З учительської Ніколай узяв комод із дзеркалом, у верхньому лівому кутку якого, як я згодом дізнався, було причеплено зображення Богородиці.

Спальня була тісною та вузькою: її довжина втричі перевищувала ширину. Два односпальні ліжка стояли впритул одне до одного. Матраци жахливо прогиналися. Вони були в жовтих плямах і смерділи цвіллю, але я не помічав цього до третього тижня перебування у квартирі, коли прокинувся від відчуття, що щось повзе моїм обличчям. Виявилося, що в матрацах жили кліщі. Десятки червоних укусів покривали моє тіло. Спочатку я навіть не подумав перевірити матраци, бо постільна білизна на них була новою. Особливо помітною виявилася відсутність пральної машини, а це означало, що мені доводилося власноруч прати білизну у ванні. Проте з часом ця кропітка робота почала мені подобатися, хоча б тому, що було чим зайнятися, аби згаяти час.

Помешкання мало тонкі стіни. У сусідній квартирі жили жінка середнього віку Наталя та її дорослий син Вадим. Вони постійно сперечалися, часто через те, що Вадим не вносив достатньої частки в родинний бюджет, а натомість лише пиячив і бігав за дівчатами. За кілька років до того він кинув інженерний інститут і почав працювати водієм таксі, роз'їжджаючи на машині свого друга. Так було, аж поки він розбив машину під час чергового запою. Найчастіше я бачив, як він лузгав соняшникове насіння біля будинку, сидячи навпочіпки з іншим молодиком. Пляшки дешевого пива було затиснуто між ногами. З портативного динаміка, який Вадим усюди носив із собою, лунали записи з альбому «The Marshall Mathers LP» репера Еміні. Я чув, як вони декламують реп:

— Ai yem Sleem Sheddy, yes ai yem zee rreel Sheddy...

Вадим любив лаятися на мене англійською, просто аби довести, що він може.

— Beech! Mazzer fucker! Sheet! — не раз вигукував він мені в обличчя, коли ми проходили один повз одного коридором чи на подвір'ї, а потім вибухав гучним реготом.

За наявність проточної води з крану слід було дякувати небесам. Згідно з розкладом, воду подавали по три години зранку й вечорами. Мені доводилося підлаштовувати все своє життя під цей графік. Згаєш шанс — і не матимеш змоги прийняти душ, вимити брудний посуд чи випрати одяг. Бували випадки, коли комунальники лагодили прорвані водопровідні труби, і тоді весь район залишався без води на кілька днів. У таких ситуаціях я неодноразово ходив до колодязя по той бік дороги, щоби наповнити відра та пластикові баклаги, якими я заставляв усю квартиру, наче якийсь схиблений виживальник в очікуванні кінця світу.

Коли з кранів таки лилася вода, вона далеко не завжди була гарячою. Не можу точно сказати, скільки разів мені доводилося гріти воду на плиті, а потім носити її до ванни, щоби скупатися.

Моїм святилищем був балкон, який виходив у двір і звідки відкривався вид на верхню частину Артемівська, де стояло оглядове колесо. Там я міг сидіти, читати, курити та підслуховувати плітки сусідок, які полюбляли балакати на лавках біля під'їзду. Перші кілька тижнів мого перебування в будинку головною темою розмов була, звісно ж, моя скромна персона.

Сусіди, особливо бабусі в мішкуватих квітчастих халатах і капцях, уголос дивувалися, чому я тут оселився. Вони обговорювали, чи не є я американським шпигуном, якого заслали збирати про них розвіддані. Бабусі, звузивши свої очі, допитливо дивилися на мене щоразу, коли я входив і виходив з будинку. Вони сиділи на лавках, схрестивши руки, і не промовляли жодного слова, аж поки я завертав за ріг. Тоді я чув, як вони знову починають говорити. Наприкінці червня я нарешті втомився від їхніх поглядів і підійшов до лавки, на якій сиділи чотири бабусі, однак жодна з них навіть не кивнула мені. Своєю не вельми правильною російською, над удосконаленням якої щоденно працював, я пояснив, що приїхав сюди, аби допомагати громаді, викладаючи в школах і працюючи в центральній бібліотеці. Я почав розповідати про місію Корпусу миру та процитував рядок, який волонтерів від самого початку заохочували вивчити напам'ять на випадок, якщо хтось запитає про організацію:

— Корпус миру — це некомерційна, нерелігійна, неполітична урядова установа.

— Шпійон,— огризнулась одна стара.— Я думаю, що ти шпигун.

— Ні, я не шпигун,— наполягав я з легкою посмішкою.

Однак це мені не допомогло. Старші люди вважали іноземців ідіотами, бо ті весь час посміхалися. Або шпигунами. Мати моєї подруги сказала мені пізніше: «Ти занадто багато посміхаєшся. Люди тут бачать, що ти іноземець, або вважають, що ти шпигун. Або думають, що й те й те».

Бабусі врешті-решт повернулися до мене обличчям, і до кінця червня в мої двері постукали майже всі сусіди. Багато з них приносили гостинці: мариновані овочі, домашні вареники — солодкі чи пікантні,

з начинкою, що складалася з м'яса, картоплі, грибів і капусти. Моїми улюбленими стали солодкі вареники з вишневою начинкою. Надворі стояло літо, тож вишні були ідеально стиглими.

Бабусі приходили з їжею не лише через сусідську ввічливість, а й тому, що почали хвилюватися, що я не здатен готувати собі їжу та врешті-решт можу померти з голоду, і тоді моя смерть буде на їхній совісті.

— Що тоді про нас подумала б Америка? — розмірковувала вголос моя сусідка Людмила, підносячи руку до свого чола.

Хай якими вона уявляла наслідки, вони здавалися їй настільки жахливими, що стара навіть не могла розповісти про них уголос. Я неодноразово казав Людмилі та іншим літнім жінкам (відвідували з гостинцями мене переважно жінки за винятком одного старого й одного молодого чоловіків, які час від часу заходили випити пива та намагалися навчити мене грати в шахи), що зі мною все буде гаразд, що я жив сам протягом багатьох років, коли був студентом коледжу. Я навіть зайшов так далеко, що намагався довести їм свою самодостатність, тому готував голубці з м'ясом, рисом і цибулею, тушковані в томатному соусі, та варив у каструлі борщ, який приносив їм у харчових контейнерах Tupperware, що їх купив собі на базарі. Коли сусіди бачили мою їжу, то реагували на це однаково: піднімали кришку, секунду розглядали вміст, здивовано ойкали та нюхали страву. Потім наставав час трохи покуштувати. Вони обережно перемішували борщ, а потім підносили ложку червоного варива до рота. Перед ковтанням секунду вагалися, а потім завжди схвально кивали головою.

— Непогано,— сказала одна із жінок.

Я позитивно поставився до цього, оскільки вона казала правду. Не було жодного шансу навчитися робити все справді добре.

Інші просто дякували й казали, що було «смачно», але я відчував: вони говорять не те, що думають, хоча, здавалося, цінують мої зусилля.

Обмін подарунками та їжею, хай яким приємним він був, супроводжувався безліччю запитань і пропозицій. Іноді все це

КУПИТИ